

ÉS POSSIBLE PARLAR DE DÉU AMB EL LLENGUATGE HUMÀ?

JOAN ORDI

Partim d'aquesta pregunta i intentarem veure, de manera, espero, no gaire complicada, per què es formula aquest dubte i si és possible afirmar o no que té una resposta o solució positiva.

EL SENTIT DE LA PREGUNTA

En primer lloc, sembla que la pregunta no té gaire sentit en tant que pregunta merament intel·lectual: ja portem 26 segles de pensament filosòfic i de pensament religiós i 20 segles de pensament cristià. Tota aquesta literatura filosòfica, teològica i espiritual desacredita les actituds precipitades dels qui diuen que el llenguatge religiós, i sobretot el seu nucli essencial, que és el llenguatge sobre Déu, és un discurs que gira sobre el buit. Qui mantingués, doncs, que tot aquest esforç conceptual tan ingent ha estat un gran error de la humanitat, que s'hauria perpetuat durant segles i segles i hauria afectat tantes i tantes religions, espiritualitats i formes de vida i de pensament (d'altra banda ben diverses entre si), semblaria estar en possessió d'una saviesa humana suprema i superior a la de tota la història de la humanitat, cosa bastant improbable. Com n'és, d'improbable, pensar que la humanitat hagi pogut passar-se tota la seva història coneguda instal·lada en una mentida multiseccular esperant que un sol il·luminat l'alliberés finalment de la tenebra.

D'altra banda, però, s'ha d'admetre que la pregunta de la qual partim té la seva importància

i justificació objectives. I això perquè els qui afirmen la vacuïtat del llenguatge sobre Déu creuen o bé que Déu no existeix —i aleshores el llenguatge religiós estaria mancat de referent objectiu (ateisme)—, o bé pensen que a la ment humana no li és possible decidir si Déu existeix o no —i aleshores tampoc el llenguatge religiós o teològic o filosòfic sobre Déu no ajudaria a aclarir de què es parla quan es parla de Déu (agnosticisme), ja que seria un llenguatge per al qual no resultaria possible establir un criteri d'avaluació.

En tots dos casos, el llenguatge sobre Déu només seria exponent d'una actitud mística, etèria i vaga, davant la vida, una mena d'expressió d'una nostàlgia del transcendent inexistent (ateisme) o indicible (agnosticisme), però inventat per l'ésser humà en el seu afany de no acontentar-se amb els fets del món. Ara bé, la persistència a través dels segles de les grans tradicions religioses de la humanitat sembla posar en qüestió que el llenguatge religiós només caigui de la banda de l'home i no tingui més valor que el d'una gran metàfora per parlar de l'anhel que l'home sent pels valors que donen sentit a la vida monòtona de cada dia. De fet, cap d'aquestes grans tradicions religioses no accepta que es digui que el llenguatge religiós que elles utilitzen, sobretot el nucli essencial d'aquest llenguatge, que és el llenguatge sobre Déu, no té pretensió de veritat i és una simple expressió subjectiva de sentiments religiosos que no corresponen a cap realitat que els transcendeix. Al contrari. Les tradicions religioses són ofertes

d'interpretació molt concretes d'allò que podríem anomenar les característiques de la divinitat i les característiques de la relació de la humanitat amb la divinitat, i no estan disposades a renunciar al contingut fort d'aquestes conviccions.

USOS CONTRAPOSATS DEL LLENGUATGE RELIGIÓS

En segon lloc, resulta innegable el fet que el llenguatge religiós, i sobretot el seu nucli essencial, que és el llenguatge sobre Déu, ha estat utilitzat, i encara ho és, per justificar les atrocitats més injustificables contra la vida i els altres drets fonamentals de persones i pobles sencers; per intentar legitimar la influència de les grans tradicions religioses sobre el poder polític àdhuc en països que ja no són confessionals; per ocultar els privilegis de les classes socials, grups de pressió i partits polítics que controlen les grans concentracions de capital i les multinacionals del Primer Món; i per posar una aurèola de misticisme o de suposada revelació divina sobre opinions defensades fins fa pocs dies, però actualment ja mancades de credibilitat, que afecten qüestions relacionades amb la sexualitat, la justícia social, el paper i els drets de la dona en la societat, la distribució dels recursos del planeta, l'ampli i nou món de la bioètica, la mateixa organització i funcionament interns de les institucions religioses, etc., etc.

No és estrany, per això, que la teoria de Marx segons la qual la religió és l'opi del poble encara conservi per a molts una vigència no gens menyspreable, ja que la sospita que sota les coses humanament més nobles operen, en el fons, interessos de classe ben innobles es demostra, també avui dia, ben fonamentada. En altres paraules, el descrèdit que afecta la religió quan aquesta deixa de ser expressió de la situació humanament inacceptable de pobresa, fam, epidèmies, explotació, conflictes sagnants i endarreriment cultural i tecnològic en què viu més de la meitat de la població mundial, és un descrèdit que també destrueix la credibilitat del

llenguatge religiós i sobretot del seu nucli essencial, que és el llenguatge sobre Déu. I aquest fet tan lamentable de l'actual situació de la humanitat en el nostre planeta sembla justificar que hom dubti que amb el llenguatge religiós s'estigui dient una paraula adequada sobre Déu, sobretot perquè aquest llenguatge sovint deixa de ser una paraula adequada sobre l'home. No manquen, en efecte, intel·lectuals que estan convençuts que, davant la situació global del planeta en termes de manca generalitzada de progrés i benestar humans, el llenguatge religiós hauria d'emudir per sempre, i no només perquè sovint tendeix a justificar aquesta situació o no fa res per canviar-la, sinó perquè en el passat ha contribuït directament a produir-la.

D'altra banda, però, aquest mateix argument resta completament anul·lat quan constatem, com és sovint el cas, que moltes persones, comunitats i moviments eclesials, i associacions humanitàries més o menys vinculades a les grans tradicions religioses o inspirades en llur missatge, utilitzen el llenguatge religiós, i sobretot el seu nucli essencial, que és el llenguatge sobre Déu, per definir un compromís radical amb les persones, col·lectius i pobles desclassats de la nostra era global i per viure de fet aquest compromís amb decisions i opcions decisives i radicals per a la vida d'una persona. Decisions i opcions que no s'entenen al marge d'una clara concepció religiosa i transcendent de la vida humana, és a dir, no s'entenen al marge del valor que en si té la paraula *Déu* en tant que lligada a la paraula *home*. L'opi del poble, en aquest cas, cau de la banda dels poders interessats a tancar la religió en l'àmbit dels temples i a impedir que el llenguatge religiós, i sobretot el llenguatge sobre Déu, només se l'escolti en les cerimònies religioses i no tingui, així, efectes socials, culturals, econòmics i polítics ben concrets.

O sigui, no és gens difícil de vegades detectar, sota la denúncia de la politització de la religió, l'interès innoble, que és també un interès de classe —per continuar amb el llenguatge marxista—, de voler buidar el llenguatge religiós, sobretot el llen-

guatge sobre Déu, de tota la seva força humana i humanitzadora. Els qui més han patit aquesta situació, sovint fins arribar al martiri, i l'han denunciada teològicament han estat els bisbes, sacerdots i religiosos, i les comunitats de base que a Amèrica Llatina han cultivat aquell llenguatge religiós que, des dels anys setanta del segle passat, es coneix com a *Teologia de l'alliberament*. Per a aquestes persones, comunitats eclesials i pobles explotats, dir-los que el llenguatge religiós està mancat de veritat objectiva i que és una simple expressió subjectiva d'un anhel legítim de justícia, equival gairebé a un insult, ja que ells treuen la força de la lluita per la promoció humana —que els governs sud-americans no lideren suficientment— justament del llenguatge religiós que utilitzen per parlar de Déu i de l'home. En aquest context sociopolític i eclesial de lluita per la promoció humana de les persones i dels pobles, no solament és possible parlar de Déu, sinó que no fer-ho equival a traïr la causa més noble de l'home.

LA LEGITIMITAT DEL LLENGUATGE RELIGIÓS

En tercer lloc, les reflexions que hem fet fins ara ens permeten de treure alguna conclusió sobre la naturalesa de la pregunta de si és possible parlar de Déu amb el llenguatge humà. Intentar detectar les característiques que aquesta pregunta té en tant que pregunta pròpia i legítima, tan intel·lectualment com vitalment, ens ajudarà a pronunciar-nos sobre la seva possible resposta, positiva o negativa. Doncs bé, potser es poden subratllar els tres punts o idees següents:

a) La pregunta de si amb el llenguatge humà podem parlar de Déu sembla resultar significativa en tant que pregunta només si en la paraula *Déu* ressona la paraula *home*, o sigui, si la possible acceptabilitat o credibilitat del llenguatge religiós, sobretot del seu nucli essencial —que és el llenguatge sobre Déu—, la sentim com una qüestió directament relacionada amb la credi-

bilitat del projecte *home*. Això vol dir que tant els qui afirmen que podem parlar de Déu amb el nostre llenguatge de manera significativa i no vàcua com els qui neguen aquesta possibilitat i, per tant, afirmen que el llenguatge religiós sempre està mancat, per definició, d'un sentit humanament acceptable, estan obligats moralment a provar que el que volen garantir en la pràctica és que el projecte *home* tingui més possibilitats d'èxit, o sigui, que la promoció de la dignitat humana de les persones i dels pobles és el veritable interès que de fet es vol perseguir.

No es tracta, doncs, d'una simple discussió intel·lectual sobre la possibilitat o no de l'existència de Déu i la consegüent acceptabilitat o no d'un llenguatge que parli de Déu. Es tracta d'una cosa més important que tot això: es tracta d'aportar la prova raonada que, quan s'afirma que el llenguatge religiós és significatiu i, per tant, creïble i àdhuc necessari, o bé quan s'afirma que està mancat de sentit i és buit i inacceptable, es vol garantir la viabilitat del projecte *home* en aquest planeta. Dit de manera gràfica, podem callar sobre Déu (ateisme) per aconseguir que parli l'home i que l'home pugui tenir tota la veu que es mereix, però també pot ser que parlem de Déu (teisme) perquè creguem que només així garantim que l'home parli de manera més plena. En tots dos casos s'ha de garantir que hi ha un veritable i autèntic interès per l'home i el sentit de la seva existència en aquest món.

b) La pregunta de si amb el llenguatge humà podem parlar de Déu sembla resultar significativa només si la resposta no es decideix al marge del contingut propi que la pregunta presenta en si. Aquesta tesi sembla contraposada a l'anterior, ja que ara no ens centrem en el projecte *home* com a criteri per a afrontar l'acceptabilitat de la pregunta en tant que pregunta, sinó que ens centrem en la qüestió que la pregunta conté en ella mateixa. Però, a part de ser contraposada, resulta ser objectivament inevitable, ja que tota pregunta requereix, per ser examinada adequadament, que el

seu contingut propi constitueixi un problema que calgui afrontar per ell mateix, en l'àmbit de la seva pròpia objectivitat. Aquí, doncs, el tema estrella no és tant l'home com més aviat Déu mateix.

El problema, doncs, del llenguatge religiós, i sobretot del seu nucli essencial, que és el llenguatge sobre Déu, ens planteja el *problema de Déu*, i no només el *problema de l'home*. I d'aquí sembla desprendre's una consideració força elemental: la pregunta de si el llenguatge religiós que han practicat durant segles tantes tradicions religioses, espiritualitats i sistemes de pensament teològic és vàlid per parlar de Déu o no, no sembla poder-se decidir al marge de la qüestió de si el tema *Déu* és interessant o no per ell mateix. Si resultava, per exemple, que una anàlisi detallada del tema *Déu* ens mostrava que sota aquesta paraula no apareixia cap probable realitat que fos interessantíssima per ella mateixa, llavors seria lògic concloure que el llenguatge religiós està mancat de tota significació i que mantenir-lo només podria obeir a interessos de classe que, a més a més, malmeten la realització del projecte *home* imposant una atenció indeguda i innecessària al tema *Déu*. Però si resultava, a l'inrevés, que un examen del tema *Déu* mostrava que sota aquesta paraula es pot sospitar la possibilitat d'una realitat digníssima per ella mateixa i alhora interessantíssima per a l'ésser humà, aleshores no utilitzar adequadament el llenguatge religiós per expressar la base d'una tal convicció equivaldria a una evident manca de consideració del valor objectiu que en si tindria el tema *Déu*, ja que l'ésser humà tendeix a salvar, a través del llenguatge, tot allò que és digne en si i útil per al projecte *home*. Per això no pot haver-hi resposta a la pregunta de si amb el llenguatge podem parlar o no de Déu, si abans no hi ha resposta a la qüestió de si el tema *Déu* és objectivament interessant en si mateix o no.

c) La pregunta de si amb el llenguatge humà podem parlar de Déu planteja dificultats semblants, salvades les diferències, a les preguntes que ens fem sobre els valors humans, sobre el

sentit de la vida, sobre la felicitat de la persona en tant que persona, sobre la marxa de la història humana, sobre la distinció entre el bé i el mal i sobre tantes i tantes qüestions que ens interessin, més enllà de la satisfacció de necessitats materials. I això justament perquè les sentim com a directament lligades al que hem anomenat *el projecte home*, o sigui, la realització plena de l'ésser humà tant en el camp de la veritat com en el del sentit i en el de la plenitud.

Veritat, sentit i plenitud constitueixen, efectivament, les tres dimensions mútuament vinculades en què ens juguem la significació de la vida humana en el planeta, tant a nivell individual com a nivell d'espècie i família humana. I utilitzar el llenguatge humà per expressar, formular i compartir les experiències de veritat, sentit i plenitud, o a la inversa, de manca de veritat, d'absència de sentit i d'impossibilitat de plenitud que fem, equival a forçar els límits del llenguatge per fer-lo anar més enllà de la descripció dels fets d'aquest món. Això significa que hi ha una certa analogia entre la pregunta per la significació del llenguatge religiós sobre Déu i la significació del llenguatge filosòfic sobre l'home. En un sentit no vacu, sembla que si hom declarés la impossibilitat absoluta del llenguatge religiós, i sobretot del seu nucli essencial, que és el llenguatge sobre Déu, també hauria de declarar, per una certa coherència semàntica, la impossibilitat absoluta del llenguatge per parlar de tot allò que, per definició, transcendeix els fets del món. En dona prova el fet que els humanismes ateus han tendit a reduir la comprensió de l'home als seus aspectes més biològics (Nietzsche), socials i polítics (Marx), psicològics (Freud) o tècnoculturals (*Encara no som humans* d'Eudald Carbonell). Però ja el mateix Heidegger va protestar contra un humanisme que posa tan baix el llistó del que és específicament humà. La qüestió, doncs, de les possibilitats del llenguatge humà no es refereix només al tema *Déu* considerat en si mateix, sinó també al tema *home*, en la mesura que a través del llenguatge també

ens juguem la definició d'allò que constitueix la nostra especificitat com a espècie no merament psicobiològica. En conclusió, sembla que si podem parlar de l'home amb el llenguatge, també ha de ser possible parlar de Déu a través del llenguatge humà, i a la inversa, que si no és possible parlar significativament i legítimament de Déu, difícilment serà possible afirmar que es pot parlar de l'home en un sentit que no sigui merament funcional o poc profund.

PISTES PER A UNA POSSIBLE RESPOSTA

En darrer lloc, les reflexions precedents, considerades ara en bloc, semblen poder-nos orientar una mica més en la recerca de resposta a la pregunta de la qual hem partit: si amb el llenguatge humà podem o no parlar significativament, o sigui, en un sentit no vacu, de Déu. Per això ara acabarem indicant una mica telegràficament tres orientacions bàsiques perquè cadascú faci el seu propi camí en aquesta qüestió.

a) La paraula *Déu* és, alhora, la més sublim i la més tacada del lèxic que emprem els humans per parlar d'allò veritablement important en relació amb el projecte *home*. Que sigui la més sublim, es nota, per exemple, en el fet que ha inspirat les obres més excelses de l'ésser humà en el camp de la creació artística i del pensament, en el camp del compromís social ètic i polític, i en el camp del servei desinteressat i generós als altres. I que sigui la més tacada, es nota, per exemple, en el fet que sovint ha servit per sacralitzar la violència, la injustícia, la intolerància religiosa, l'esclavitud, la conculcació dels drets humans més elementals i l'espoli de pobles sencers. Per això, s'ha d'admetre que cap altra paraula humana no ha estat tan envilida, tan rebaixada a la condició d'arma contra la dignitat de les persones i dels pobles. Encara avui dia hi ha que l'usa per discriminar qui té dret a viure i qui suposadament té l'obligació de patir les conseqüències inhumanes de la pre-

potència militar, dels embargaments econòmics i de la humiliació nacional. Per tant, avui ja no es pot utilitzar la paraula *Déu* sense que qui l'escolta no tingui la clara sensació que qui usa aquesta paraula és plenament conscient de la perversió del llenguatge religiós en la història de la humanitat i de les inhumanes conseqüències que aquesta perversió ha tingut per a una quantitat ingent de persones i pobles.

b) Sembla lògic, per això, que les persones que es comprometen amb el projecte *home* sense ser creients demanin que es renunciï a continuar fent ús de la paraula *Déu*. La voluntat que guia aquesta petició és molt legítima: eliminar una de les fonts importants d'injustícia, explotació, crueltat i engany de la història de la humanitat. I no és estrany que, a l'hora de fonamentar filosòficament aquesta demanda, s'afirmi que el llenguatge humà és incapaç de parlar de Déu amb un mínim de sentit humanament acceptable. Ara bé, també és raonable la postura contrària: la dels qui demanen que es faci ús de la paraula *Déu* amb una cura extrema, val a dir, amb una actitud constant d'autocrítica i de depuració de les imatges que associem interessadament a la paraula. Així es creu poder controlar els efectes potencialment negatius i devastadors de la perversió i manipulació del significat sublim d'aquest mot. Els pensadors que defensen aquesta postura sostenen que el llenguatge humà, tot i les seves evidents limitacions per expressar valors superiors, permet de fer ús de la paraula *Déu* en un sentit que no sols no és indigne del projecte *home*, sinó fins i tot necessari per garantir el màxim respecte a la condició humana.

Per això utilitzen arguments com el del teòleg protestant Jünger, qui diu: "*Tan sols que aprenguéssim a dir de què parlem quan parlem de Déu, experimentariem realment el que es perd quan es deixa de parlar d'Ell*".¹ I el teòleg catòlic Rahner va

1. Eberhard Jünger, *Dios como misterio del mundo*, Salamanca: Sígueme, 1984, p. 67 i ss.

arribar a afirmar de manera taxativa: “Pròpiament, l’home només existeix en tant que home quan diu Déu, si més no com a pregunta, almenys com a pregunta que nega i és negada. La mort absoluta de la paraula Déu, una mort que esborrés fins i tot el passat de la paraula, seria el senyal, ja no escoltat per ningú, que l’home mateix hauria mort”²

c) El problema, en conclusió, que planteja l’existència de la paraula Déu és el problema de la dificultat de viure la religió i d’utilitzar el llenguatge religiós a l’altura del que la paraula Déu i la paraula home exigeixen. El problema no és tant el de dir, o poder dir, Déu, o no dir, o no poder dir, Déu, sinó dir-ho sabent què diem i què tenim dret a dir quan, des d’una postura creient, ens atrevim a utilitzar la paraula Déu i la paraula home unint-les de manera altament significativa. El criteri fonamental per usar bé la paraula Déu sembla consistir en l’exigència que aquesta paraula sorgeixi d’una consciència, personal o col·lectiva, d’haver entrat realment en contacte amb el misteri diví que dona sentit plenament humà a l’existència de l’home en aquest món. Si la paraula no va acompanyada de l’experiència de la profunditat divina i misteriosa que batega en el cor de la vida i que impulsa el compromís humà per tirar endavant el projecte home, aleshores la paraula Déu resta buida de significació i els oïdors acaben associant-hi les imatges habituals d’una religió pervertida i víctima del propi poder social i dels poders no-religiosos.

Dit d’una altra manera, avui més que mai tenim dret a exigir que qui pronuncia la paraula Déu doni testimoni d’una experiència de plena humanitat, viscuda a la llum del misteri viu de Déu. Si no és així, si se’ns parla sense el referent d’una experiència autèntica de fe que faci més

humana la vida, tenim dret a sospitar que el llenguatge religiós estigui servint interessos indignes de l’ésser humà, cosa que desacreditaria el llenguatge religiós i la seva significació objectiva.

PER CONTINUAR REFLEXIONANT-HI

Són moltes les lectures especialitzades sobre el llenguatge religiós i la problemàtica humana que hi està implicada. Les quatre obres que tot seguit indiquem constitueixen un bon punt de referència per a qui vulgui aprofundir una mica més en les idees i plantejaments presentats en, o relacionats amb aquest article:

ANTISERI, DARIO, *El problema del lenguaje religioso*, Madrid: Ediciones Cristiandad, 1976.

ESTRADA, JUAN ANTONIO, *Imágenes de Dios: la filosofía ante el lenguaje religioso*, Madrid: Editorial Trotta, 2003.

LUCAS, JUAN DE SAHAGÚN, *Interpretación del hecho religioso. Filosofía y fenomenología de la religión*, Salamanca: Ediciones Sígueme, 1982.

RICOEUR, PAUL, *Fe y filosofía. Problemas del lenguaje religioso*, Buenos Aires: Almagesto-Docencia, 1994.

JOAN ORDI FERNÁNDEZ (Monforte, 1955), doctor en Filosofia i llicenciat en teologia. És professor d’Antropologia Filosòfica i Història de la Filosofia Moderna a l’Institut Superior de Ciències Religioses de Vic i de Teologia Fonamental i Eclesiologia a l’Institut Superior de Ciències Religioses de Barcelona. És autor de diferents articles de filosofia i teologia. Resideix a Igualada d’ençà de 1992.

2. Karl Rahner, *Curso fundamental sobre la fe. Introducción al concepto de cristianismo*, Barcelona: Herder 1979, p. 70.